

MELYIK A VALÓDI PARASZTKULTURA ?

Irta: VERES PÉTER

Napjaink egyik jellemző tünete a parasztság iránti érdeklődés. A paraszti zene, tánc, mesék, dalok, a paraszti iparművészet s aztán a költő, festő-, szobrász-őstehetségek szinte általános uri-polgári érdeklődést váltott ki. Éppencsak a politika maradt ki, amelyben egyáltalán nem kíváncsiak a paraszti tehetségekre, a paraszti képzelő és alkotó erőre. A politikát fenntartják maguknak, mint eddig.

Persze, a gondolkodó ember előtt világos, hogy ez az érdeklődés nem aféle ötletszerűen felvetődött divat, hanem mélyreható társadalmi-történeti okai vannak. A magyar parasztság nem szabadult fel, nem polgárosodott olyan mértékben, mint ahogy a tőkés fejlődéssel párhuzamos polgári politikai és kulturális fejlődés megkívánta volna s így ma — bár politikailag pillanatnyilag passzív — a pusztta meglétével állandó s úgy látszik folyton fokozódó szorongást (lásd: reformideológia, Németh László, telepítési jelszavak, szociográfiai hadjárat, stb.) jelent az uralkodó rétegek számára. Másfelől meg a polgári kultúra hanyatlása természetszerűleg magával hozza, hogy az érdeklődés a frissebb, spontánabb paraszti kulturjelenségek felé fordul. Nem egy hirtelen felébredt emberszeretet vagy fajszeretet megnyilvánulása hát ez az érdeklődés, hanem ismét — önmentési kísérlet. Az uralkodó rétegek — közöttük most már a városi polgárság is — éppen azért érdeklődnek a parasztság ilyen kulturmegnyilatkozásai iránt, hogy tudatosan vagy tudat alatt (vezetőiben nyilván tudatosan, átlagembereiben ösztönösen) eltereljék a figyelmet — önmagukét és az érdekelt parasztságot egyformán — a paraszti sors teljes, tehát politikai, gazdasági és kulturális lényegéről. Az, hogy a lakásaikat népművészeti tárgyakkal, szöttesekkel, cserepekkel, képekkel, csecsebecsékkel rakják teli, ép' olyan lelkiismeret altató pótlék ma a sovíniszta uraknak-polgároknak, mint voltak hajdan a vallásos kegyeszek, képek és amulettok. Szimbolikus tárgyak pótolják a lényegét: a társadalmi helyzetnek, gazdasági jólétnek, gondolkozásnak, hitnek, életélményeiknek azt az azonosságát, amely nincsen meg és az osztálytársadalomban már nem is lehet meg. A népszerűtet olyankor, amikor nem érdekük a birtokonbelülieknek a segítés, illetve, amikor a gyökeres segítés a saját előnyös helyzetüknek a feladása nélkül nem lehetséges, nem egyéb, mint külső és hamis formákban való leleplezése a tényleges érdekeknek és szándékoknak.

De éppen ezért, mert a gyökeres segítés nem lehetségs, ez a leplezés elsőrendű érdekük az uralkodó rétegeknek. Vissza-visszatérő jelenység ez mindenütt és mindig, ahol és amikor az uralkodó rétegek a hanyatlás útjára jutottak s az általuk képviselt érdekek és szempontok s az ezeket kifejező vagy leplező „eszmék” már nem fogják, nem érdeklik, nemhogy a közösség, minden rétegét, de már egyet sem és annyira sem, hogy az mint uralmi bázis elegendő lehetne a hatalmi egyensúly fentartásához.

Ezt jelenti a fasiszta új nacionalizmus parasztrajongása, parasztrómantikája az egész világon. De mert ez nem tudatos, sőt éppen a leplező célok miatt nem is tudatosítható, azért jelentkezik ez a mozgalom demagóg, teátrális, pathetikus formákban. Az elnyomott, elzárt paraszti közösségek spontán született — részben egészséges, részben beteg (de ők ezt nem érzik) — kulturértékeit: zenét, táncot, dalt, stílusformákat, ha nem is átvenni, de körüldicsőíteni, nemzetivé, egyetemess-

nek látszó közösségi értékke emelni, hogy ezzel olyan azonosulás álljon be a mellékes területeken, amelyekkel, a hatalom, a társadalmilag legfontosabb tényezők területén való egyeduralmat leplezni lehet: — ez az uri polgári érdeklődés tudatos és ösztönös célja.

Ugyanennek a célnak az érdekében próbálják a parasztságot is régi kulturformái felé fordítani, hogy eltereljék a figyelmét a mai kornak megfelelő új kultúra és gondolkozási forma megteremtésétől. Az elavult kulturformák dicsőítése és felélesztése alkalmas eszköznek látszik az ébredő politikai érzék elaltatására és meghamisítására.

Ez a tény ma már nem is vitatható. Ellenben tényleg vitás az, hogy ezek a célok sikerülhetnek-e, illetve hogy milyen mértékben sikerülhetnek. Szerintem nem. Pillanatnyilag talán érvényesülhetnek a gátló, meghamisító szempontok, de ha maga a társadalmi-gazdasági alap változatlan marad — és pedig úgy marad, hiszen még jelentéktelen részletreformokig sem tudnak eljutni — akkor a valóság dialektikája hamarosan leplezi nemcsak az igazi helyzetet, hanem még az ezt leplező vagy meghamisító szándékokat is.

De még kevésbé sikerülhet az, hogy a felfedezett paraszti kultúrákat valóban egyetemes közösségivé emeljék. A mai kulturrétegek gazdasági és társadalmi életformája annyira különbözik a parasztságtól, hogy ezek a paraszti kulturelemek egyáltalán nem építhetők bele. Csak egyes, különösen tipikus, érdekes formáit veszik át, de azt is csak frissítésül, diszitómotívumnak, aztán meg, hogy kielégítsék az emóciónalista városiak örökös ujdonságingerét. Az iparrá lett szórakoztató művészet majd gondoskodik a rossz értelemben vett szelektálásról.

S aztán nem sikerülhet a régi kulturformák megőrzése magában a parasztságban sem. Nem is beszélek a felbomló gazdasági és társadalmi helyzetről, mert ez magától értetődően leontja a régit, de jellemző, hogy éppen most, a depolitizálódás, a faszizmus „nemzeti reneszánsza” korában lepték el a falvakat az olcsó, sőt „ingyen” cirkuszok olyan mértékben, ami ezelőtt elképzelhetetlen volt. És ezek együttesen, a hatósági támogatással már a falvakban is népszerűsített üzletes futball, az ugyancsak hatósági támogatással elterjesztett bulvárlapokkal (jó parasztujságok nincsenek, mert nem lehetnek) és nem utolsósorban a mérges dudvaként felburjánzó műkedvelősdível hamarosan lerombolják azt a keveset, amit még le lehet rombolni. Hiszen ha már a tőkéstermelés versenytenenciái a városi színművészetet is giccses, hazug ripacskodássá süllyesztették, mit is lehetne várni ezektől a cirkuszoktól és műkedvelőktől?

Ebből már látszik, hogy milyen nagy ellentmondásban van az egész rendszer és szellemiség. Amikor szenvedélyes, szinte már gyerekes érdeklődéssel és mohósággal gyűjtik részben tudományos divatfiak, részint komoly, sőt rajongó fiatal emberek a paraszti kultúra megtehető értékeit, sőt egyesek próbálják feltámasztani, ami feltámasztható — ugyanakkor a depolitizálás érdekében, a magatehetetlen parasztságot, amely társas ösztöneit élet- és szórakozás-vágyát más módon nem élheti ki — átengedik a „kenyér helyett cirkusz” ősi módszere szerint az antiszociális futball és a parlagi színművészet számára üzleti bázisul. Ez aztán egészen rövid idő alatt — egy nemzedéken belül — végez a még meglévő kultúrával, de helyette nem ad semmit, illetve ugyanazt a szellemi anarchiát, amelyben a városi kispolgárság és a munkás mozgalomtól távolálló napszámos-osztály él.

Egyszóval, muzeális értékeket gyűjtenek és pártfogolnak, de a valódi kultúrát elveszítik, mert a felbomlást gyorsító tényezőket kény-

telenek — pillanatnyi politikai érdekből — támogatni és elősegíteni.

Ez az általános kép. Be ezen belül külön s nagyon érdekes kérdés, hogy az, amit mint paraszti „kulturkincs”-et egyetemes érvényűvé, az ő nyelvükön szólva, faji-, nemzeti-közösségivé akarnak emelni, először valóban paraszti-e; másodsor, ha paraszti is, de egészségesen paraszti-e; harmadsor, hogy a közvetítés, az interpretáció lehetséges-e a paraszti lényeg megőrzése mellett, illetve spontán formáinak, kifejezés: módjának megváltoztatása nélkül? Vagyis, hogy az „őstehetség”, a „Gyöngyös bokréták” és a paraszti színművész csoportok egyáltalán kitudják-e még fejezni a paraszti lényegét, ami nagy mértékben függ attól, hogy ők maguk valóban parasztok-e még vagy a formákat már csak heccből, réklámból őriző és kihasználó kispolgár-parasztkok, akiknek a gondolkozása már polgári-individualista s a játékok mögött nem csupán a spontán játékosztón áll — bár ez is, illetve ennek a csökkenése — hanem az érvényesülés, pénzszerzés, hatásvadászás, dicsőségvágy polgári, egyébként a helyzetükben magától értetődő szempontjai?

Az első kérdésre, hogy paraszti-e valóban ez a kultura, azt felelhetjük, hogy részben az, részben nem az. A mai megjelenésében feltétlenül paraszti, mert parasztkok művelik és őrzik, de eredetében bizonyára nem az. Talán csak a fazekasipar — és nem művészet! — termékei és pásztori diszítések, meg az erdővidékek faragásai azok, amelyek parasztiak. Bár ez a diszítés ezeken is vitás. Az öltözködés, lakásdiszítés „parasztkulturája” azonban már még csak nem is vitás. A parasztkot az egész világon az jellemzi, hogy nem „lakik” csak tartózkodik s nem öltözködik, csak az időjárás ellen védekezik, A lakása egyszerűen csak buvóhely az időjárási viszontagságai elöl, azért is mindenütt a tájhoz, az életkörülményekhez, a társadalmi-gazdasági lehetőségekhez alkalmazkodó. Ettől még lehetne diszítve s van is, de ez a diszítés megint más, mint a vele majdnem teljesen összeolvadt iparművészet. Amint a lakás és öltözködés formái csak az előbb emiitett határig valóban parasztiak, ugyanugy a diszítés is csak addig az, ameddig a paraszti életkörnyezet reális képeit, tárgyait: állatokat, növényeket, szerszámok formarészleteit, paraszti álmok és mesealakokat tartalmaznak. Ezt azonban szinte lehetetlen széjjel választani, mert a parasztságra, különösen a földművelés kezdetétől fogva rengeteg ókori és középkori kulturbehatás áramlott s ezt a parasztságot az anyagi lehetőségekhez mérten, vagyis az anyagszerűség vonalán mind beépítette a maga kulturájába. A pontos széjjelválasztás lehetetlen és hiábavaló erőlködés, éppolyan lehetetlen és hiábavaló, mint ha a parasztságot a városi, illetve külvárosi dolgoktól próbálnánk különválasztani. Inkább csak az a fontos és szükséges, hogy a pontos elemzéssel utját álljuk az irracionális magyarázatoknak a már jellemzett fasiszta misztifikációnak. Így nekünk csak az a fontos, hogy kimutassuk, hogy a mai parasztk művészetben mi az, ami egészséges és mi az, ami beteges. Például azok a bizarr színezések és itt-ott irreális absztrakt dekoráció, amit egyes dunántúli és felvidéki falvak asszonyai használnak, azok már egyáltalán nem parasztiak, hanem a középkori városi polgári kényelem és sujtásosság korcs utánzásai. Jellemző, hogy az Alföldön alig van ilyen, nemcsak azért, mert hiányzott az anyag és a szabad idő s nemcsak azért, mert az élet szabadabb, nagyvonalúbb volt mindig, a természettel való küzdelem keményebb és közvetlenebb, hanem főleg azért, mert az alföldi külterjes gazdálkodás folytán, sem igazi állami és társadalmi élet, sem igazi munkamegosztás, polgári árucseré nem volt. Ezért nem jutottak le hozzá sem a hűbéri udvari kultura szolgaszokásai, szelleme és kulturformái, sem, a városi polgárság lefojtott életét és szel-

lemiségét kifejező középkori polgári kultura.

Már most, ha így nézzük, ez a divatossá lett paraszti kultura csak annyiban paraszti, hogy parasztok művelik és őrzik s itt-ott az eredeti formákat magukhoz s a rendelkezésükre álló anyaghoz idomutották, esetleg eltorzították, de eredetében ez egy késő-középkori polgári kultura leszivárgása. Ahogyan a mai kapitalizálódó termelés nem egyszerre foglalja el a mezőgazdaságot s nem egyszerre formálja át a parasztságot, úgy a multban is a kereskedelmi forgalom nem egyformán érintette az összes falvakat. Ahol valami sajátos védettség, akár természeti előnyök, akár társadalmi kedvezések, uralkodói monopóliumok vagy hűbérurak szeszélye ezt lehetővé tette, ott kifejlődött valami sajátos üveg-házi gazdagság s az ehhez való kultura is. Amikor aztán jött az általános jobbágyfelszabadítás s utána a kapitalizmus s a természetes irányokban kiépülő közlekedési utakon a világgazdasági vérkeringés megindult, ezek a privilégizált helyek éppen előbbi előnyös helyzetükből eredően maradtak le, az elmaradottabb tájak igénytelenebb parasztja ellenében. Kiestek a kapitalista gazdaság általános szelektáló rostáján, elmaradtak és bezárkóztak. És mert sem a gazdasági bekapcsolódásuk, sem a politikai felszabadulásuk mindmáig nem következett be, részint egykével védekeznek, részint a szabad idejüket, a képzelő és alkotó erejüket (kevés a földjük és nincs felvevő gyáripar) korcs és torz, mert a korszerűbb hatásokkal nem frissülő diszitó háziiparban élik ki.

S ebből már megérthetjük, hogy a városi polgári, de még a menekülésében a parasztság felé forduló dzsentri is miért éppen ezt a külsőséges, dekoratív paraszti művészetet kedveli és vásárolja. Azért, mert ez a művészet ugyanaz a sujtásosság, ugyanaz a modoros kicsinyesség, ugyanaz a dekadens ornamentika és dekoráció, amely az uri-polgári életet minden téren elborítja. Csak a formák, színek, összetételek mások, újabbak, frissebbek, merészebbek, a lényeg ugyanaz. Csipkék, szalagok, párnák, felesleges és célszerűtlen butorok, idétlen kastély és villautánzatok, felesleges, néha izléstelen diszítésekkel, szobrokkal, képekkel, emlékekkel, srappellhüvelyekkel, lim-lommal, por- és piszok-fészekkel: ez a polgári kultura leltári anyaga. Elferdült képzelőerő, beteges szolgaizálás, amelynek minden szép, hiszen a megszerzése nem élmény, hanem vásárlás eredménye s így minden csak utánzás s a célszerűség nem jön számításba, mert a gondozást és a tisztántartást mások végzik helyette, munkások és szolgák. Ugyanez, torz és kicsinyített kiadásban, a divatos paraszti iparművészet is, csak hogy itt az asszonyok és a gyerekek a szolgák.

Egyszóval ez az egész népművészet csak úgy, mint az a hűbéri udvari és késő-középkori polgári kultura, amelyet átvett és utánoz, nem egyéb, mint az osztálytársadalom lefojtott szellemi erőinek az aberrációja. Az elnyomott parasztság szellemi és testi erői, a már ismertetett okok miatt nem tudnak kitörni, érvényesülni egyetemes társadalmi értékű alkotásokban és munkában levezetődni. Amit csinál nem lehet monumentális — szellemi kultura és társadalmi szabadság nélkül — tehát ornamentális lesz. Minden hosszúéletű zárt osztálytársadalomban ide jutott a kultura, úgy szellemi, mint tárgyi megnyilvánulásában. (Kína, Japán, India, Bizánc, stb.)

Ez persze közhely ma már g ebben a vonatkozásban csak azért említem meg, hogy megvilágítsam a magyar csecsebecse-iparművészet jellegét s arra mutassak rá, hogy a polgári gondolkodás nem tudta, nem merté vagy nem akarta tudni és keresni a miértet. Vagy pedig osztályátlásai miatt hamis feleletet adott rá. Holott előttünk a példa, hogy

monumentalitás, egyszerűség, célszerűség az egészséges társadalmak művészi megnyilvánulásai. Nem játékok, hanem alkotások. Láthattuk ezt a polgári korszak kezdetén rövid ideig s láthatjuk ma már az új orosz kultúra alkotásaiban, hangján és bátorságán.

De más sikon is felismerhető ezeknek a művészkedő népszízeteknek az alacsonyabbrendűsége. Nemcsak abban, hogy itt terjed a legjobban az egyke és a hamis ékszerek, cifra ruhák, üvegkalárisok divatja, hanem még jobban abban, hogy az itteni parasztnak van a legkevesebb emberi és paraszti öntudatuk. A régi ruhákhoz való ragaszkodás már beteg tünet, a nemességéhez hasonló „családi tradíció”, mint a diszmagyar és a vadásztrófea a nemesi házakban, a népművészet pedig ugyanaz, mint a régi uriaszonyoknál a mihaszna kézimunkázás vagy a maiaknál a bridge: időöltés, amely a dologtalan, de szellemileg tehetetlen és felvevőképtelen asszonybábokat elszórakoztatja s akik így egyéni érvényesülési vágyaikat elfojtva és megsemmisítve kézimunka és játék forma variációkban élik ki. Más vidékeken meg, de a szegényeknél mindenütt átalakul gyári jellegű iparművészetté, amelyet szemfüles kereskedők és falusi kofakapitalisták csináltatnak fejletlen parasztlánykákcal és sorvadó fiatalasszonyokkal — filléres munkabérékért.

Jellemző, hogy a politikai és emberi öntudatában fejlettebb alföldi parasztság ezt nemcsak nem műveli, de le is nézi. (Lelkes papok, tanítók, jegyzők tanulságos beszámolókat adhatnának az alföldi háziipari kísérletezések csődjéről. Az alföldi szegényparaszt inkább kubikol vagy éhez, de nem dolgozik ingyen, még ha babra-munka is az.) De ugyanilyen jellemző, hogy az úri szemlélet viszont csak ezt a tárgyyszerűen megfogható érzékelhető kulturát tekinti kulturának. Holott, ha helyesen fogjuk fel, kultúra alatt nemcsak a már technikai formát öltött alkotásrendszert érthetjük, hanem a gondolati formában élő szellemi, „világnézeti” tartalmat is. Így nézve az Alföld parasztsága a maga egészében magasabbrendű, mint a Dunántúli és a Felvidék művészkedő parasztsága. Ezeknek nincs vagy alig van emberi s még kevésbé paraszti öntudatuk, míg az alföldieknek szinte határozott paraszti világnézetük van. (Helyesebben: volt.) Hogy ez még nem jutott el az irott és művészi formákba rögzített állapotig, annak az az oka, hogy ez a parasztság mindig szemben állott a felette uralkodó hatalommal. Ugy a magyarral, mint a törökkel és a némettel. Szellemi erejét a protestantizmus fogta fel és — hamisította meg. Természetesen ez a lázadó parasztszellelem nem nyerhette el a kulturát irányító hatalmak kegyét s így minden megnyilvánulását (dalokat, énekeket, meséket) kiirtották vagy meghamisították. Szinte csodálatos volna különben, hogy bár minden társadalmi mozgalom itt folyt le, (husszítizmus, Dózsa forradalom, reformáció, Esze Tamás, 48-casság, szocializmus) mégis semmiféle emléke nincs. Nincs más, mint a vérbe beivódott, paraszti gyanakvás, urak iránti bizalmatlanság.

Természetesen az osztályöntudatnak megfelelően az Alföldön faluról-falura találni rendkívüli tehetségeket, de jellemző, hogy tulnyomórészt nem „művészi”-eket, hanem politikusokat és „filozófusokat”, vagyis szektavezéreket. Ellenben a művészkedő népszízeteken faluról-falura mehet az ember, amíg egy-egy értelmesebb parasztnak talál, az is rendszerint üzleti szellemű parasztsztréber, mindenkor kormánypárti kortes. Olyan osztályáruló, aki már még azt sem tudja, hogy osztályáruló.

Igazi társadalmi, de egyben igazi nemzeti szempontból tehát az alföldi, vagy általában a szegényparasztság (máshol is vannak öntudatosabb parasztsztrégek, csak kicsi szízetekben pl. Somogyban, Zalában, Vasban) gondolkodási kulturája az igazi érték, mert ez egy új társadal-

mi rendszerben hatalmas építőerővé válik. A dekadens népszízetek kulturája viszont határozottan a pusztulás útján van. Feltámasztani, felfrissíteni nem is lehet, de felesleges is, mert rövidesen elmulik a polgári érdeklődés. Már jelei vannak.

A harmadik kérdésre ezután könnyű a felelet. A paraszti lényeg nem közvetíthető a külső formákkal, amelyeket a kiránduló színészek, műkedvelő intellektüelek felszínre hoznak erre vállalkozó parasztok közreműködésével. Már az is kérdéses, hogy igazi, öntudatos, tehát a paraszti lényeg tisztán, a polgári határoktól mentesen képviselő parasztleányok és lányok vállalkoznak-e arra, hogy „az uraknak színházat játszanak”. Nem. Akik vállalkoznak, azok a jómódú gazdák kisasszonylányai, aféle paraszti Bovarynék, akik a durva és dolgoz paraszti életből felfelé vágnak. Esetleg a szegényebbek közül egy-egy kivételesen szép és erős egyéniség, akit megszállott a felfelé törekvés polgári mániája. Ezek a vágyak persze nem teljesülhetnek, de a műkedvelősdíval elérik, hogy nem paraszthoz, hanem iparossegédhez, postáshoz, vasutashoz, csendőrhöz, fináchoz, mennek feleségül. Belőlük lesznek a ponyvaregényolvasók és azok az affektált félműveltek, akiket olyan nagyon utálnak az igazi műveltek. Akik még ennél is többre vágnak, azok meg eljutnak a városi — uccasarkokra.

A fiuknál nem ilyen siralmas a helyzet. Ezek közül itt-ott akad egy-kettő, akiket elrontanak a tanítók és leventeoktatók a folytonos szerepléssel, műkedvelősdíval. Ezekből csavargók lesznek vagy kupec parasztok, esetleg kortesek, sőt horogkeresztes vezérek. Dolgozni nem szeretnek, nem is tudnak, mert elmulasztották a tanulás és a megszokás idejét, viszont az igazi szellemi kulturát sem bírják, mert nem jó uton indultak feléje. Ahhoz, az akaraton túl fegyelem, tanulás, szenvedés, tapasztalat és főleg öntudat kell, amit nem a sznobisztikus s ezért szolgai műkedvelősdíben, hanem a harcos, keserves munkás életben lehet megszerezni.

De más szempontból is lehetetlen a paraszti lényeg igazi közvetítése. Ez a lényeg ugyanis a spontaneitás: a kifejező egyének és a kifejezett megnyilatkozás azonossága. Mihelyst azonban az eredeti művészi formák a hatástkeltés üzleti szempontjai szerint állítódnak be és rendeződnek el és a már jellemzett elveszett parasztok által közvetítődnek, szinte lehetetlen, hogy a tiszta kifejezést adják. „Szerep”pé válik a játék, mesterséggé s ekkor már vonatkoznak rájuk a munkamegosztás s a polgári divat, a formaváltozás törvényei. A tipikus hatáselemek, a riktóságok a táncban, dalban, színjátékban éppúgy az előtérbe kerülnek, mint ahogy a paraszti iparművészetben már csak ezek dominálnak. S így egészen bizonyos, hogy a gyöngyös bokrétás színházasdiból egy olcsó népszínműstílus lesz, amely természetesen épp' úgy lefogja járnai magát a szórakoztatás piacán, mint minden más árú s végül közundorral megy el mellette az a városi emocionalista lakosság, amely éppen mert szellemileg impotens, úgy élvez át, úgy rág át minden érdekességet, mint a sáskaraj, amely a jó növények között megeszi a keserű dudvát, a száraz háztetőt, de még a bolondgombát is.

MI A KULTURA ? — „Valamely kultura alatt a faji meghatározó jegyeknek ama szellemi és művészi egyezkedését értjük a korszellemmel, amelynek az eszméje nem mindig határozódik meg nemzetileg, hanem gyakran nemzetfelettien jelentkezik... Épp a középkori német művelődéstörténelemben tapasztalhatjuk egy ilyen nemzetfeletti eszme betörését a faji jegyekbe és faji komplexusokba...” (Berliner Börsen Zeitung.)